

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2006 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2006

2

VILNIUS 2007

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2006

2

VILNIUS 2007

UDK 947.45

Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Jan JURKIEWICZ

Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA Istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS

Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER

Nordost-Institut Liuneburge

Agnius URBANAVIČIUS (sekretorius)

Lietuvos istorijos institutas

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:

HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2007

© Straipsnių autoriai, 2007

LAIMA B U C E V I Č I Ū T Ė

**XVI A. PRADŽIOS ŽEMAITIJOS KATALIKŲ BAŽNYČIŲ TINKLO
ATSPINDYS BERNARDO WAPOWSKIO 1526 METŲ
LENKIJOS ŽEMĖLAPYJE**

Įvadas

Atsitiktinai į tyrinėtojo rankas patekusi kokio nors šaltinio nuotrupa gali atverti visiškai netikėtą tyrimo profilį ar padėti dar vieną dalelę informacijos į istorikų renkama istorinės atminties mozaiką. Regis, taip nutiko ir su XVI a. pirmosios pusės kartografo, Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Senojo istoriografo Bernardo Wapowskio (1470–1535) kartografiniu palikimu.

1932 m. Varšuvos senųjų aktų archyve netikėtai suradęs keletą 1526 m. pasirodžiusių B. Wapowskio Pietų Sarmatijos (*Tabula Sarmatiae, Regna Poloniae et Hungariae utriusque, Valachiae, nec non Turciae, Tatariae, Moscoviae et Lithuaniae partem comprehendens*. M: 1: 2 900 000) ir Lenkijos (*[Mapp]a in qua illustr[antur] ditiones Regni] Poloniae ac Magni Ducatus Lithuaniae] pars*. M: ~ 1: 1 000 000) žemėlapių fragmentų¹, lenkų tyrinėtojas Kazimierz Piekarskis neabejotinai praplėtė kartografijos istorijos tyrinėjimų metmenis²: iki tol apie B. Wapowskio žemėlapius

¹ *Katalog wystawy zbiorów kartograficznych biblioteki narodowej w Warszawie*, Warszawa, 1934, s. 70–71, nr 17, 18.

² S. A l e x a n d r o w i c z, *Rozwój kartografii Wielkiego Księstwa Litewskiego od XV do połowy XVIII wieku*, wydanie II poprawione i uzupełnione, Poznań, 1989, s. 39; V. C h o m s k i s, *1613 m. Lietuvos žemėlapis. Jo analizė ir vertinimas Lietuvos kartografinio vaizdo raidoje*, Vilnius, 2004 (išleista pagal 1948 m. apgintą geografijos mokslų disertaciją), p. 18–19; B. O l s z e w i c z, *Wzmianki o mapach Bernarda Wapowskiego w listach z r. 1529*, *Studia nad książką poświęconę pamięci Kazimierza Piekarskiego*, t. 1, Wrocław, 1951, s. 371.

bylojo tik išsaugota korespondencija su XVI a. Europos intelektualais bei išlikęs Žygmanto Senojo 1526 m. išduotos privilegijos tekstas, suteikęs teisę minėto asmens žemėlapius spausdinti.

B. Wapowskio sudaryti žemėlapiai ženklino kokybinį lūžį kartografijos vystyme. Šis kartografas laikomas antrojo kartografinės raidos etapo pirmtaku, sukūrusiu darbus, jau mažiau paveiktus antikinės kartografavimo praktikos, kuria rėmėsi anksčiau dirbę žemėlapių kūrėjai (Claudius Ptolemaeus, Nicolaus Cusanus, Marcus Beneventanus, Hieronim Münzer ir kt.). Paminėtų autorių žemėlapiai ir jų sudarymo metodikos trūkumai B. Wapowskiui buvo gerai žinomi; pavyzdžiui, apie 1506 m., dar būdamas Romoje, jis padėjo M. Beneventanusui parengti N. Cusanuso žemėlapių perdirbinį, kas leido itin smulkmeniškai pažinti pirmojo kartografinės raidos etapo žemėlapių sudarymo mechanizmą³. Tai skatino B. Wapowską ieškoti naujų matematinių sprendimų bei plėsti geografinės savivokos akiračius. Šie bandymai buvo gana sėkmingi; B. Wapowskio žemėlapiai neabejotinai tapo pagrindiniu informacijos šaltiniu visai XVI a. Lietuvos ir Lenkijos kartografinėi produkcijai⁴.

Kartografijos mokslo istorijos apžvalginiuose ar specializuotuose tyrimuose B. Wapowskio kartografinio palikimo vertinimui skiriama nemažai dėmesio. Stanisławas Alexandrowiczius, Karolis Buczekas, Bolesławas Krassowski ir kiti tyrinėtojai šią asmenybę vertina kaip lenkų kartografijos mokslo pradininką, atvėrusį funkcionalios kartografavimo metodikos horizontus, kuriuose subrendo naujos šio mokslo atstovų kartos⁵. Vaclovas Chomskis bei kiti lietuvių tyrinėtojai, domėjęsi kartografijos mokslo raida, taip pat linkę skirti nemenkus laurus B. Wapowskiui, teigdami, jog XVI a. pradžioje kartografinės minties raida įgijo kokybinį poslinkį būtent dėl B. Wapowskio įdirbio⁶.

³ C. C h o w a n i e c, The First Geographical Map of Bernard Wapowski, *Imago Mundi*, 1955, Nr. 12, p. 59–64; J. S z a f l a r s k i, *Zarys kartografii*, Warszawa, 1965, s. 115.

⁴ Žr. plačiau apie kartografinės raidos etapus ir B. Wapowskio įdirbio vertinimą kartografijos mokslo vystymosi kontekste: V. C h o m s k i s, *1613 m. Lietuvos žemėlapis...*, p. 12–20.

⁵ S. A l e x a n d r o w i c z, *Rozwój kartografii...*, s. 38–75; K. B u c z e k, *Dzieje kartografii polskiej od XV do XVIII wieku. Zarys analityczno-syntetyczny*, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1963, s. 23–32; K. B u c z e k, Rzut oka na dzieje kartografii Polskiej, *Katalog wystawy zbiorów kartograficznych biblioteki narodowej w Warszawie*, Warszawa, 1934, s. 16–17; B. K r a s s o w s k i, Czynniki inspirujące rozwój polskiej kartografii od XV wieku do końca Drugiej wojny światowej, *Rozwój geodezji i kartografii w Polsce XV–XX w.*, Kraków, 1984, część I, s. 183–184; J. S z a f l a r s k i, *Zarys kartografii*, s. 115–117; F. B u j a k, *Studja geograficzno-historyczne*, Warszawa-Kraków-Lublin-Łódź-Poznań-Wilno-Zakopane, 1925, s. 109–111.

⁶ V. C h o m s k i s, *1613 m. Lietuvos žemėlapis...*, p. 18–20; V. C h o m s k i s, *Kartografija*, Vilnius, 1978, p. 319–320; A. S a m a s, *Žemėlapiai ir jų kūrėjai*, Vilnius, 1997, p. 102–105; O. M a k s i m a i t i e n ė, *Lietuvos istorinės geografijos ir kartografijos bruožai*, Vilnius, 1991, p. 117–118.

Mokslinėje lektūroje dominuoja su kartografo gyvenimo istorija ir konkrečių jo žemėlapių fragmentų matematiniais duomenimis susijusi informacija ir, be abejonės, svarstymai apie tai, kaip 1526 m. pasirodę žemėlapiai veikė kartografijos mokslo raidą⁷. *Lenkijos* žemėlapi daugelis tyrinėtojų pristato kaip svariausią B. Wapowskio darbą, o pagal turėtą įtaką ir svarbą kartografijos vystymosi istorijoje jis lygintinas su 1613 m. Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės* žemėlapiu⁸.

Įvertinus faktą, jog atsitiktinai iki šių dienų išliko 1526 m. *Lenkijos* žemėlapio fragmento kopija, apimanti bene visą istorinės Žemaitijos seniūnijos teritoriją, tenka konstatuoti, jog ši informacija lietuviškos istoriografijos kontekste su menkomis išimtimis tėra naudojama kaip iliustracija, siekiant išryškinti vienos ar kitos Žemaitijos gyvenvietės ankstyvo fiksavimo žemėlapyje faktą; kaimyninių šalių tyrinėtojai minėtam žemėlapio fragmentui beveik nėra skyrę dėmesio: akylaus istorikų ir kitų sričių specialistų dėmesio sulaukė kitas 1526 m. B. Wapowskio *Lenkijos* žemėlapio fragmentas, apimantis Didžiosios Lenkijos ir Pamario sritis. Taigi šios aplinkybės neabejotinai skatina deramai įvertinti Žemaitijos teritorijai skirtą išlikusią žemėlapio dalį, kreipiant dėmesį ne tik į tai, kokie objektai buvo pavaizduoti, bet ir kodėl būtent tokio pobūdžio informacija pateko į žemėlapiu turinį.

Išsaugotų B. Wapowskio žemėlapių fragmentų kopijos publikuojamos S. Alexandrowicziaus, K. Buczeko studijose⁹ bei Emeryko Hutten-Czapaskio senajai Lenkijos kartografijai skirtame kataloge¹⁰.

⁷ J. S z u j s k i, Bernard Wapowski i jego kronika, *Scriptores Rerum Polonicarum*, 1874, t. 2, s. v–xxx; M. S i r k o, *Zarys historii kartografii*, Lublin, 1999, s. 166–168; S. P i e t k i e w i c z, Mapa Polski – „Milionówka“ Bernarda Wapowskiego (1526), *Studia i materiały z dziejów nauki Polskiej*, 1980, z. 24, seria C, s. 37–62; B. O l s z e w i c z, Wzmianki o mapach Bernarda Wapowskiego w listach z r. 1529, s. 371–376; E. K r z y w i c k a-B l u m, O próbie rekonstrukcji zaginionej mapy „Polonia“ Bernarda Wapowskiego, *Ziemie Dawnych Prus Wschodnich w Kartografii. XVI Ogólnopol. Konfer. Historyków Kartografii*, Olsztyn, 1995; C. C h o w a n i e c, The First Geographical Map of Bernard Wapowski, p. 59–64; E. S c h n a y d e r, Bernhard Wapowski Lost Maps of Poland, Sarmatia and Skandynavia, *Imago Mundi*, 1972, Nr. 26; W kartografii Polskiej i obec od XV do XX wieku, ten pat, 1972, Nr. 15–16; B. M o d e l s k a-S t r z e l e c k a, B. W a p o w s k i, *Krakowski krąg Mikolaja Kopernica, Prace Historyczne. Zeszyty naukowe uniwersytetu Jagiellońskiego*, 1973, z. 42, s. 25–66.

⁸ K. B u c z e k, Rzut oka na dzieje kartografii Polskiej, s. 19–20.

⁹ S. A l e x a n d r o w i c z, *Rozwój kartografii...*, reprod. nr 5; K. B u c z e k, *Dzieje kartografii polskiej...*, reprod. nr VII, X, XI. Taip pat minėtinas K. Buczeko redaguotas leidinys: *Monumenta Poloniae Cartographica*, Kraków, 1939, red. K. Buczek. Šiame leidinyje K. Buczeko iniciatyva pirmą kartą buvo publikuoti išlikę B. Wapowskio žemėlapių originalų fragmentai faksimiliu būdu. 1944 m., Varšuvos sukilimo metu, K. Piekarskio rastos B. Wapowskio žemėlapių originalios dalys sudėgė. Žr. J. B z i n k o w s k a, The Most Valuable Cartographic Items from the Collection of the Jagiellonian Library and Their Impact on Scientific Research, <<http://liber-maps.kb.nl/articles/bzinkowska6.html>> [žiūrėta 2006 09 10].

¹⁰ *Katalog dawnych map Rzeczypospolitej Polskiej w kolekcji Emeryka Hutten Czapskiego i w innych zbiorach*, Polska akademia nauk instytut geografii i przestrzennego zagospodarowania ossoli-

Šiame tyrime dėmesys bus kreipiamas ne į išlikusio 1526 m. *Lenkijos* žemėlapiro fragmento, apimančio Žemaitijos teritoriją, matematinius duomenis, o istoriniu požiūriu bus analizuojamas pats žemėlapiro turinys, jo duomenų kilmė. Šiuo aspektu B. Wapowskio žemėlapis dar nėra tyrinėtas, todėl pravartu išigilinti į tai, kokios aplinkybės lėmė vienos ar kitos informacijos žymėjimą, konkrečiai – Žemaitijos gyvenviečių fiksavimą, ir kaip ji galėtų būti interpretuojama pasitelkus istoriografines žinias bei rašytinių šaltinių medžiagą, atskleidžiančią XVI a. pirmosios pusės Žemaitijos istorijos metmenis. Darbe fragmentiškai bus minimi ir kiti 1526 m. žemėlapiro duomenys, susiję su Žemaitijos teritorija, bei trumpai apžvelgiami B. Wapowskio kartografinės ir visuomeninės veiklos profiliai. Be kita ko, atliktinas nedidelis 1526 m. B. Wapowskio žemėlapiro fragmento, apimančio Didžiosios Lenkijos bei Pamario teritorijas, tyrimas, ieškant lyginamosios medžiagos tarp atskirose žemėlapiro dalyse esančių duomenų fiksavimo motyvų bei taikytų kartografavimo principų.

Bernardo Wapowskio veiklos barai

XV a. pabaigos – XVI a. pirmųjų dešimtmečių teisės studijos Krokuvoje ir teologijos mokslai Romoje bei artima pažintis su lenkų astronomu Mikołajumi Koperniku paskatino B. Wapowskį universitete įgytas žinias pritaikyti kitoje intelektinės veiklos erdvėje – tapti kartografu, o taip pat – Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Senojo istoriografu bei karališkosios kanceliarijos sekretoriumi¹¹.

Taigi jau 1515 m. gyvenimo vingiai B. Wapowskį nuvedė į Lenkiją – Romos dvasininkijos sprendimu čia jam buvo patikėta kanauninko misija. Šios aplinkybės lėmė ir karjeros pradžią karaliaus dvare: Žygimantas Senasis pakvietė B. Wapowskį eiti karališkojo sekretoriaus pareigas (1515–1526 m.), taip pat tęsti ir dvasininko veiklą; 1523 m. B. Wapowskis tapo Krokuvos katedros kanauninku, vėliau buvo paskirtas prelatu, tarp dvasininkų garsėjo kaip itin uolus katalikas, bet kokios

neum, 1978, t. 1, mapy XV–XVI w., reprod. nr 18. B. Wapowskio žemėlapių išlikusios dalys gana dažnai puošia įvairių mokslinių studijų ar smulkesnių tyrinėjimų tekstus; visų leidinių, kuriuose yra šio autoriaus žemėlapių iliustracijos, suregistravimui reikėtų itin daug faktografinio darbo ir vargu, ar tai turėtų reikšmės šiam tyrimui. Todėl paminėsime tik keletą tyrinėjimų, kuriuose taip pat galima rasti minėto kartografo žemėlapių publikacijas. Žr.: A. S a m a s, *Žemėlapiai ir jų kūrėjai*, p. 104; J. S z a f l a r s k i, *Zarys kartografii*, s. 116; M. S i r k o, *Zarys historii kartografii*, s. 165, 167; *Lietuvių enciklopedija*, t. 35, Boston, 1966, p. 203.

¹¹ L. A. B i r k e n m a j e r, Mikołaj Kopernik, *Studia nad pracami Kopernika oraz materiały biograficzne*, Kraków, 1900, cz. I, s. 335; J. S z u j s k i, Bernard Wapowski i jego kronika, s. xiv; S. A l e x a n d r o w i c z, *Rozwój kartografii...*, s. 54–56; K. B u c z e k, *Dzieje kartografii polskiej...*, s. 28–30.

erezijos priešininkas¹². Be kita ko, B. Wapowski buvo ir kapitulos oratorius, jos vardu sveikindavęs įvairiomis progomis į Krokuvą atvykdavusį karalių 1518–1519 ir 1522 m.¹³

Pareigos karaliaus dvare B. Wapowskiui garantavo kūrybinio proceso laisvę ir finansavimą bei užtikrino puikias darbo sąlygas. B. Wapowski dažnai lankydavosi karaliaus dvare, turėjo galimybę susipažinti su visais karališkoje kanceliarijoje buvusiais rašytiniais dokumentais, o bene svariausiu šaltiniu laikė lenkų istoriko ir geografo Motiejaus Miechovitos darbus; didžiausią dėmesį karaliaus sekretorius teikė ikirikščioniškos Lenkijos istorijos raidai¹⁴. Be kita ko, daug dėmesio skyrė lenkų ir Maskvos bei Moldavijos kunigaikštystės politiniams santykiams. B. Wapowskio kronikai būdingas lojalumas tuometiniam karaliui, o per jo tekstų prizmę galima išvelgti visapusišką Žygimanto Senojo politikos kurso akceptavimą. Kronikoje daug vietos skiriama mūšių aprašymams, charakterizuojami istorijos epizodai, kuriuose dalyvavo pats karalius¹⁵.

Neužmiršdamas karališkojo istoriografo pareigų, B. Wapowski intensyviai vystė ir mokslinę veiklą, ypatingą dėmesį skirdamas geografijos, kartografijos bei astronomijos žinių gilinimui. B. Wapowski laikytinas itin plačios erudicijos asmenybe, troškusia pažinti įvairių mokslo sričių paslaptis. Dvasininko pareigos netrukdė jam domėtis astrologija, astronomija, kurios XVI a. visuomenėje, tegul ir žengiančioje Renesanso pasaulėvokos takais, buvo gana prieštaringai vertinamos mokslo sferos. 1530 m. B. Wapowski kartu su savo bendraminčiais nustatė tada dar dešimtmečiui Žygimantui Augustui palankią karūnavimo Lenkijos karaliumi datą, nurodydami konkrečią dieną ir valandą¹⁶.

Dar būdamas Romoje B. Wapowski pradėjo rengti *Šiaurės Sarmatijos ir Pietų Sarmatijos* žemėlapius. Bolesławo Olszewicziaus nuomone, greičiausiai šiuos žemėlapius reikėtų traktuoti kaip dvi vieno žemėlapiio dalis, o ne savarankiškus kartografinius kūrinius¹⁷. *Šiaurės Sarmatijos* žemėlapyje vaizduota dalis Pamario, Prūsijos, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, Livonijos teritorijų; į žemėlapiio erdvę pateko

¹² J. S z u j s k i, Bernard Wapowski i jego kronika, s. xx; B. K r a s s o w s k i, Czynniki inspirujące rozwój polskiej kartografii..., s. 183; A. S a m a s, *Żemėlapiai ir jų kūrėjai*, p. 102–103; M. S i r k o, *Zarys historii kartografii*, s. 164.

¹³ B. M o d e l s k a-S t r z e l e c k a, Bernard Wapowski, *Krakowski krąg Mikołaja Kopernica...*, s. 33–35.

¹⁴ J. S z u j s k i, Bernard Wapowski i jego kronika, s. xxiii–xxx; A. S a m a s, *Żemėlapiai ir jų kūrėjai*, p. 105.

¹⁵ B. M o d e l s k a-S t r z e l e c k a, Bernard Wapowski, *Krakowski krąg Mikołaja Kopernica...*, s. 47–48.

¹⁶ Ten pat, p. 40.

¹⁷ B. O l s z e w i c z, *Kartografija polska XV i XVI wieku (przegląd chronologiczno-bibliograficzny)*, Lwów-Warszawa, 1930, s. 13–14.

ir Maskvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – MDK) šiaurės vakarinė dalis. Į *Pietų Sarmatijos* žemėlapiu kontūrus sutilpo Pietų ir Vidurio Lenkijos, Vengrijos, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, Turkijos, Krymo chanato teritorijos bei dalis MDK ploto. Deja, išliko tik nedidelis *Pietų Sarmatijos* žemėlapiu rytinės dalies fragmentas, o *Šiaurės Sarmatijos* žemėlapis dingo be pėdsakų¹⁸.

B. Wapowskio žemėlapių likimo istorijoje ne paskutinį vaidmenį atliko ir 1528 m. Krokuvoje, leidėjo Florijano Unglerio spaustuvėje kilęs gaisras, sunaikinęs ten buvusius kartografo parengtus žemėlapius. Nėra žinoma, kur pateko iki tol išplatintas jo darbų tiražas ir koks jis buvo, tačiau aišku viena, jog B. Wapowskio žemėlapių tiražavimą lėmė to meto visuomenės kultūriniai poreikiai. Apie šio asmens veiklą ir jo kūrybos vaisius neabejotinai žinojo XVI a. Europos kartografų ir intelektualų elitas; B. Wapowski intensyviai susirašinėjo su kitų šalių mokslininkais, ypač su garsiais to meto humanistais: Jonu Husu, Zigmantu Herbersteinu ir kt., keisdamasis ne tik laiškais, knygomis, moksline informacija, bet ir žemėlapiais. Tad akivaizdu, jog ne vienas XVI a. intelektualas buvo įsigijęs B. Wapowskio žemėlapių¹⁹. Dėl šių aplinkybių buvo lemta išlikti kartografo darbams, nors iki šiol nėra žinoma, kiek, kur ir kokių jo darbų originalų ar kopijų egzempliorių yra likę. B. Wapowskio žemėlapių duomenų pėdsakus nesunkiai galima atpažinti kituose XVI a. kartografų žemėlapiuose – Wacławo Grodeckio, Gerardo Mercatoriaus, Andrzejaus Pograbkos ir kt.²⁰; o tai tik dar kartą patvirtina faktą, kad B. Wapowskio žemėlapių duomenys buvo gana plačiai eksploatuojami ir, kas svarbiausia, jie buvo laikomi patikimu informacijos šaltiniu.

Daugiau žinių apie B. Wapowskio žemėlapių turinį bei vertę teikia išlikusi kartografo korespondencija su Kulmo vyskupu, kultūros ir mokslo mecenatu Janu Dantyszku²¹ bei 1526 m. spalio 18 d. Žygimanto Senojo privilegija minėtam spaustuvininkui ir leidėjui F. Ungleriui, suteikusi teisę spausdinti ir pardavinėti B. Wapowskio žemėlapius²². Šių šaltinių informaciją analizavę autoriai nustatė, jog greičiausiai jau

¹⁸ M. S i r k o, *Zarys historii kartografii*, s. 164.

¹⁹ B. W a p o w s k i and W. G r o d e c k i, *Origins of Polish Cartography*, <<http://www.muzeumpolskie.org/museum/kart-pol-eng.htm>> [žiūrėta 2006 10 03]; C. C h o w a n i e c, *The First Geographical Map of Bernard Wapowski*, p. 63; B. M o d e l s k a-S t r z e l e c k a, B. W a p o w s k i, *Krakowski krąg Mikołaja Kopernica...*, s. 63.

²⁰ M. S i r k o, *Zarys historii kartografii*, s. 164. Taip pat žr. nuorodą Nr. 9.

²¹ S. A l e x a n d r o w i c z, *Rozwój kartografii...*, s. 51–52; F. B u j a k, *Studja geograficzno-historyczne*, s. 110–111.

²² Privilegijos tekstą žr.: K. B u c z e k, *The History of Polish Cartography from the 15th to 18th Century*, Wrocław, Warszawa, Kraków, 1966, s. 32. Taip pat žr.: S. A l e x a n d r o w i c z, *Rozwój kartografii...*, s. 38; B. K r a s s o w s k i, *Czynniki inspirujące rozwój polskiej kartografii...*, s. 183; B. O l s z e w i c z, *Kartografja polska XV i XVI wieku (przegląd chronologiczno-bibliograficzny)*, s. 13; F. B u j a k, *Studja geograficzno-historyczne*, s. 109; M. S i r k o, *Zarys historii kartografii*, s. 166.

apie 1520 m. buvo sudarytas *Pietų Sarmatijos* žemėlapis, 1526 m. F. Unglerio išspausdintas kartu su kitu – *Lenkijos* žemėlapiu. Kaip minėta, šiandien ir yra žinomos būtent šių dviejų darbų fragmentų kopijos; 1526 m. privilegijos tekstas bei J. Dantyszekui skirtų laišku turinys patvirtina dar ir tai, jog B. Wapowski brandino mintį ir apie Šiaurės Europos arba Skandinavijos bei Maskvos žemėlapio sudarymą²³. Kartografiškai norėta atspindėti Danijos, Švedijos, Norvegijos, Livonijos ir MDK teritorijas, o žemėlapij buvo numatyta išleisti 1533 m.²⁴

Be kita ko, rekonstravę minėtų šaltinių informaciją, tyrinėtojai išvelgė ir tam tikro politinio koncepto apraiškas B. Wapowskio darbuose: *Pietų Sarmatijos* bei *Lenkijos* žemėlapuose kartografuojamos teritorijos plotas iš esmės atspindėjo Jogailaičių dinastijos teritorinę ekspansiją bei politinės galios išplėtimą Vidurio ir Rytų Europos regione; iš tiesų darytina prielaida, jog *Lenkijos* žemėlapyje kartografuojamos teritorijos plotas, rytuose atskaitos tašku pasirinkus Azovo jūrą, pietuose ir vakaruose atitinkamai – Vengriją, Čekiją bei Oderio upę, o šiaurėje – Žemaitijos ir Livonijos sieną, iš esmės nekartografuojant šiaurės rytinio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pakraščio²⁵, turėjo politinį krūvį, koncentruotą būtent į Vidurio Rytų Europos regiono geopolitiką ir atspindėjo „Jogailaičių idėjos“ bei antihabsburgiškos politikos sąsauką.

Taigi B. Wapowski nuosekliai dirbo tiek istoriografijos, tiek kartografijos mokslo baruose. Išlikusi kronikos dalis ir kartografinių kūrinių fragmentai liudija itin sąmoningą B. Wapowskio intelektualinę veiklą: vienas svarbiausių užmojų, skatinusių Lenkijos kronikos rašymą ir žemėlapių rengimą, buvo siekis atspindėti politinius ir teritorinius pokyčius, įvykusius Vidurio Rytų Europoje per paskutiniuosius du šimtmečius iki jo gyvenamojo laikotarpio realijų; neabejotinai buvo svarbu kronikos turinyje bei žemėlapių plokštumoje įprasminti ir Jogailaičių dinastijos galią, jos politines aspiracijas bei įamžinti Žygimanto Senojo karaliavimo laikotarpį.

Kaip minėta, vienas išlikusių 1526 m. *Lenkijos* žemėlapio fragmentų apima didžiąją dalį Žemaitijos (SAMO : GI...) seniūnijos ploto: iki Dubysos upės rytuose ir apytikriai iki Raseinių apylinkių pietuose. Pastebėtina, jog B. Wapowski buvo pirmasis kartografas, pažymėjęs gana daug Žemaitijos gyvenviečių; jo vykdyta duomenų atranka buvo itin individuali, tiriamo objekto atžvilgiu visiškai atribota nuo anks-

²³ Žr. plačiau: E. S c h n a y d e r, Bernhard Wapowski Lost Maps of Poland, Sarmatias and Skandynavia, *Imago Mundi*, 1972, t. 26; B. K r a s s o w s k i, Czynniki inspirujące rozwój polskiej kartografii..., s. 183–184; S. A l e x a n d r o w i c z, *Rozwój kartografii...*, s. 39; plg. B. O l s z e w i c z, *Kartografja polska XV i XVI wieku (przegląd chronologiczno-bibliograficzny)*, s. 13–14.

²⁴ B. M o d e l s k a - S t r z e l e c k a, B. W a p o w s k i, *Krakowski krag Mikolajaja Kopernica...*, s. 39.

²⁵ B. K r a s s o w s k i, Czynniki inspirujące rozwój polskiej kartografii..., s. 183–184.

tesnės kartografinės medžiagos, nes joje tiesiog nebuvo su Žemaitijos gyvenvietėmis susijusios informacijos (arba ji buvo minimali, fiksuojant tik Varnių (Medininkų) miestą).

Tai, kad 1526 m. žemėlapyje užfiksuota santykinai daug Žemaitijos gyvenviečių, aiškintina tuo, jog B. Wapowski, kaip karaliaus sekretorius ir istoriografas, buvo surinkęs gana nemažai su Lenkijos ir Lietuvos teritorijos geografija bei kraštovaizdžiu susijusios informacijos; tai patvirtina gausūs geografinio pobūdžio ekskursai jo kronikoje. Taigi šiuos duomenis B. Wapowski stengėsi perkelti į žemėlapių plokštumą. Neabejotinai įtakos turėjo ir kai kurių vietovių tiesioginis pažinimas keliaujant kartu su karaliaus dvaru.

Detaliai aptarinėti žemėlapyje užfiksuotų kitų socialinės-ekonominės ir fizinės-geografinės prigimties objektų specifika Žemaitijos teritorijos ribose nėra tikslinga; matyti, jog B. Wapowski savo darbe dar nefiksavo teritorinių-administracinių struktūrų riboženklių. Žemaitijos hidrografinio tinklo vaizdavimas taip pat problemiškas, upių tėkmių žymėjimui būdingi gana dideli netikslumai. Paminėtina tik tai, kad B. Wapowski savo žemėlapyje užfiksavo į Baltijos jūrą tekančią Šventosios upę (Suenta fl. [Suenta fl.]), Miniją (Minia fl. [Minia fl.]), Jūrą (Jura fl. [Iura fl.]) ir Akmeną – Danę (Akmina fl. [Akmina fl.]). Matyti ir dalis Ventos baseino, klaidingai suliejant jį su pajūrio Šventosios upe ir pažymint Ventos intaką – Varduva (Wodoruüs fl. [Wodoruüs fl.]). Nemuno dešiniajame krante pastebimos Šventosios (Suwenta fl. [Suwenta fl.]) bei Dubysos (Dubi[...?] [Dubi...]) upių vagos kartu su pastarosios intaku Kražante (Crosanta fl. [Crosanta fl.]). Minėtina ir dar viena upė, kurios tėkmė vaizduojama tarp Dubysos ir Šventosios upių; tikėtina, jog tai Mituva. Bandymą atspindėti Žemaitijos geografinę erdvę taip pat išduoda ir Platelių ežero fiksavimas, pažymint čia stovėjusios pilies rūmo fragmentą.

Atkreiptinas dėmesys, jog Žemaitijos gyvenvietės 1526 m. Lenkijos žemėlapyje lokalizuojamos dvejopai: smulkesniu raidžių šriftu, naudojant panoraminį piešinį arba stambesniu šriftu, tačiau be konkrečią gyvenvietės lokalizaciją atspindinčio perspektyvinio ženklo. Lokalizaciją žyminčio sutartinio ženklo nebuvimas greičiausiai nėra B. Wapowskio neatidumo ar įgūdžių stokos požymis, kaip mano Aloyzas Samas²⁶, o leidžia kalbėti apie atitinkamą motyvaciją, skatinusią žemėlapių autorių pasirinkti būtent tokias išraiškos priemones. Manytina, jog tokia vizuali išraiška sietina su pastangomis nurodyti tam tikrą vietovę ar teritoriją, apibrėžiamą konkrečiu pavadinimu, tačiau dar neturinčią savo funkcinio statuso (kaimas, bažnytkaimis, miestelis ir pan.). O galbūt tai aiškių ribų neturinčio tam tikro administracinio vieneto teritorija. Kaip pastebi Algimantas Miškinis, bandymas atskirti ankstyviausią gyvenvietės paminėjimą nuo jos realaus atsiradimo laiko tam tikroje vietovėje, juo labiau

²⁶ A. S a m a s, *Žemėlapiai ir jų kūrėjai*, p. 105.

nuo funkcinio persitvarkymo, – iš kaimo į miesto pobūdžio gyvenvietę, – yra itin sudėtingas²⁷. Pastarasis tyrinėtojas linkęs akcentuoti, jog B. Wapowskio žemėlapyje vietovės lokalizaciją atspindinčio ženkle nebuvimas galėtų būti vertinamas kaip kartografo pastangos nurodyti tam tikro administracinio teritorinio vieneto, kurio ribos nebuvo aiškios, sąlyginį centrą²⁸.

Žemėlapyje užfiksuotoms gyvenvietėms būdingos gana didelės lokalizacijos paklaidos. Pavyzdžiui, Telšių lokalizacija perstumta gerokai į vakarus, o Švėkšna pažymėta apytikriai Telšių vietoje. Be kita ko, Platelių, Alsėdžių lokalizacija pernelyg perkelta į rytus, o štai Batakiai pažymėti į šiaurę nuo Viduklės ir Raseinių, kai turėtų būti orientuoti į pietvakarius, Tauragės link; yra ir kitų netikslumų. Nepaisant to, sunkiau ar lengviau įmanu atpažinti 19 Žemaitijos seniūnijos gyvenviečių. Svarbu akcentuoti, jog B. Wapowskio žemėlapis yra net 9 Žemaitijos gyvenamųjų vietovių pirmojo įvardijimo miesteliais šaltinis. Taigi tiriamame 1526 m. *Lenkijos* žemėlapio fragmente pirmą kartą kaip miesteliai buvo užfiksuotos šios gyvenvietės: Alsėdziai (Олсаді [Olsadi]), Batakiai (Ботокі [Botoký]), Kelmė (Кѣ...[Ký...]), Luokė (Люкнікі [Lükniký]), Plateliai (Плател [Plotel]), Švėkšna (Швѣкшнѣ [Swyěkyný]), Telšiai (Телфу [Telfu]), Viduklė (Видутелі [Wydutelý]), taip pat – Raseinių (Росаина [Rosayna]) miestas.

Tyrinėtojų nuomonė šios informacijos atžvilgiu nėra vieninga. S. Alexandrowiczius, B. Wapowskio žemėlapi nurodydamas pirmuoju šaltiniu, kuriame minėtos gyvenvietės pirmą kartą buvo įvardytos ir kartografuotos kaip miesteliai²⁹, kažkodėl šiai objektų grupei nepriskyrė Telšių, pirmojo jų įvardijimo miesteliu datą nukeldamas į 1590 m.³⁰ Matyti, kad 1526 m. žemėlapyje Telšiai jau yra užfiksuoti; regis, vėlesniuose tyrinėjimuose šiam faktui pritaria ir pats autorius³¹. Dėl minėtų gyvenviečių pirmojo įvardijimo miesteliais šaltinio neprieštarauja ir Elmantas Meilus, savo tyrime šiuo klausimu iš esmės atkartodamas S. Alexandrowicziaus įžvalgas³². Nesutariama tik dėl Švėkšnos: E. Meilaus nuomone, ši gyvenvietė pirmą kartą rašytiniuose šaltiniuose pavadinta miesteliu gerokai anksčiau (1509 m.), nei pasirodė B. Wapowskio žemėlapis³³. O ir žinoma Kęsgailių giminės atstovo Mykolo Janavičiaus

²⁷ A. M i š k i n i s, Žemaičių aukštumos miestų ir miestelių tinklo raida (iki 1940 m.), *Kultūrinio landšafto raida Žemaičių aukštumoje, Acta academiae artium Vilnensis (Vilniaus dailės akademijos darbai)*, 2004, t. 34, p. 185.

²⁸ Ten pat, p. 183.

²⁹ S. A l e x a n d r o w i c z, Geneza i rozwój sieci miasteczek Białorusi i Litwy do połowy XVII w., *Acta Baltico-Slavica*, Białystok, 1970, t. 7, s. 71–72.

³⁰ Ten pat, p. 80.

³¹ S. A l e x a n d r o w i c z, *Rozwój kartografii...*, s. 53.

³² E. M e i l u s, *Žemaitijos kunigaikštystės miesteliai XVII a. II pusėje – XVIII a. Raida, gyventojai, amatai, prekyba*, Vilnius, 1997, p. 162–166, 169–170.

³³ Ten pat, p. 166.

fundacija Švėkšnos bažnyčia taip pat datuotina būtent 1509 m.³⁴, todėl labiau tikėtina, jog Švėkšna miesteliu galėjo būti įvardyta jau pačioje XVI a. pradžioje.

Be jau minėtų objektų, B. Wapowskio žemėlapyje taip pat lokalizuotas Varnių (Ворнія [Vornia]) miestas, jo svarbą Žemaitijos kultūriniame ir bažnytiniame gyvenime išryškinant gana stambiu panoraminiu piešiniu; Pajūris (Поіургу [Poiurgu]) bei Viešvėnai (Вешуані [Vesuanі]) pažymėti nenurodant šių vietovių lokalizaciją žyminčio perspektyvinio ženkle. Be kitų, žemėlapyje užfiksuoti dar šie miesteliai: Ariogala (Є...), Kaltinėnai (Колтінне [Koltýnye]), Kražiai (Крожаа [Crožaa]), Lioliai (Лалі [Laly]), Šaukėnai (Є...), Tauragė (Таурогы [Taurogy])³⁵.

Išskirtina ir dar vieno objekto – „Žemaitijos karčemos“ (Таберна Самогіае [Taberna Samogiae]) – lokalizacija pasienyje su Livonija, Šventosios upės kairiajame krante. Šis objektas užfiksuotas ne viename XVI a. žemėlapyje. Sudarant senuosius žemėlapius autorių motyvacija – ką fiksuoti ir ko ne – galėjo būti pati įvairiausia. Kartografuojamų gyvenviečių įvairovę tiek atrankos, tiek kiekybiniu atžvilgiu galėjo sąlygoti gyvenviečių strateginė, administracinė, prekybinė, kultūrinė etc. reikšmė, taip pat apspręsti ir itin subjektyvios priežastys, susijusios su įvairių kelionių, diplomatinių misijų metu patirtais įspūdžiais ir kt. Greičiausiai ši pasienio užeiga, įsikūrusi greta kelio iš Klaipėdos į Livoniją, kertant Šventosios upę, buvo aktualus maršrutų punktas, todėl siekta tokią informaciją perkelti į žemėlapių plokštumą. Pastebėtina, jog lygiagrečiai „Žemaitijos karčema“, kitapus Šventosios upės, žymima ir „Livonijos karčema“ (Таберна Ліуоніе [Taberna Liuonie]). Šis objektas sietinas su dabartinėje Latvijos teritorijoje esančia Rucava³⁶, o „Žemaitijos karčema“ identifiukuotina su Šventosios miesteliu. Apie tai byloja Žygimanto Senojo privilegija Stanislovui Kęsgailai, kurioje išvardytos jam priklausiusios gyvenvietės; pakelės karčema prie Šventosios upės – taip pat. Tikėtina, jog tai Šventosios miestelio užuomazga³⁷.

Ankstesniame skyriuje probėgšmais paminėtos su bažnytine plotme susijusios B. Wapowskio gyvenimo detalės yra itin reikšmingos; jas įmanu tiesiogiai sieti su kartografo žemėlapiuose esančia informacija. Visų pirma pastebėtina, jog *Lenkijos* žemėlapyje, Žemaitijos teritorijai skirto fragmento centre esantys heraldiniai elementai ir kita ikonografinė medžiaga nėra tik dekoro dalis, ji tiesiogiai susijusi su visu darbo turiniu. Taigi žemėlapyje yra vaizduojamas 1515 m. liepos mėn. 6 d. – 1529 m.

³⁴ K. Pietkiewicz, *Kieżgajłowie i ich latyfundiom do połowy XVI wieku. Ze studiów nad rozwojem własności ziemskiej w Wielkim Księstwie Litewskim w Średniowieczu*, Poznań, 1982, s. 82; G. Błaszczyk, *Diecezja Żmudzka od XV do początku XVII wieku. Ustrój*, Poznań, 1993, s. 166, 220.

³⁵ Turimas žemėlapių fragmentas neteikia žinių apie Ariogalos miestelio lokalizaciją; šiuo atveju remiamasi S. Alexandrowicziaus išvalgomis: S. Alexandrowicz, *Rozwój kartografii...*, s. 54.

³⁶ Ten pat.

³⁷ Z. Kiaupa, Palanga ir Šventoji – Lietuvos pajūrio miesteliai XVI–XVII a., *Palangos istorija*, Klaipėda, 1999, p. 133; M. Balčiulis, Elija ir Būtingė, ten pat, p. 198.

laikotarpiu (iki mirties) Žemaičių vyskupu buvusio Mikalojaus Radvilos herbas „Tra-by“³⁸ su vyskupo pontifikalija – pastoralu. Prisiminus, jog B. Wapowskiis buvo dvasininkas, nenuostabu, kad žemėlapio turinys papildytas būtent tokio pobūdžio informacija – žemėlapio sudarymo ir išleidimo laikotarpiu žemaičių sielovada besirūpinusio vyskupo herbo atvaizdu, tokiu būdu tarsi išryškinant žemėlapio autoriaus norą akcentuoti Žemaitijos konfesinę priklausomybę bei pabrėžti Radvilų giminės įtakingumą.

Žemaičių vyskupo herbas – tai ne vienintelis su konfesija susijęs ženklas šiame žemėlapyje. Kartografo darbe lokalizuotų Žemaitijos gyvenviečių atrankos principams taip pat nemažai įtakos turėjo su bažnytine, kultūrine ir edukacine sfera susiję aspektai bei asmeninės B. Wapowskio kaip dvasiškio patirtys; greičiausiai jis buvo gana gerai susipažinęs ne tik su Lenkijos, bet ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystė, o taip pat ir su Žemaitijos bažnytinių institucijų padėtimi, krikščionybės istorija bei to meto kultūrinio gyvenimo formomis.

Taigi vienas svarbiausių kriterijų, vienijančių bene visus šiame žemėlapyje fragmente lokalizuotus miestus ir miestelius, yra gana ankstyvas Katalikų bažnyčios ir parapijos įsteigimas arba žinoma pirmoji bažnyčios fundacija (iki XVI a. pr.). Pabrėžtina tai, kad Žemaičių christianizacijos metu iš tradiciškai laikomų Vytauto 1416 m. įkurtų dešimties pirmųjų Žemaitijos bažnyčių ir parapijų: Ariogalos, Betygalos, Kaltinėnų, Kražių, Kelmės, Luokės, Raseinių, Varnių, Veliuonos bei Viduklės³⁹, 1526 m.

³⁸ *Relationes status dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae. Dioeceses Vilnensis et Samogita*, *Fontes Historiae Lituaniae*, Romae, 1971, vol. I, ed. P. Rabikauskas, p. 230.

³⁹ M. V a l a n č i u s, *Toblyčios, rodančios kokiam padėjime buvo katalikų bažnyčios Žemaičių vyskupystės 1841 metuose*, *Raštai*, Vilnius, 1972, t. 2, [p. 201–224]; W. S e m k o w i c z, *Pierwsze przywileje fundacyjne Witolda dla Kościoła na Żmudzi*, *Kwartalnik Historyczny*, 1930, nr 44, s. 348–355; K. M i s i u s, R. Š i n k ū n a s, *Lietuvos katalikų bažnyčios (žinytas)*, Vilnius, 1993, p. 209–210, 400–401, 188, 432–433, 172, 437, 216–127, 174–175. Istoriografijoje nėra vieningos nuomonės dėl pirmųjų Žemaitijoje įsteigtų bažnyčių ir parapijų skaičiaus. Plg. G. B ł a s z c z y k, *Diecezja Żmudzka...*, s. 139–156, 163; Z. I v i n s k i s, *Žemaičių vyskupijos įkūrimas, Lietuvos katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*, Roma, 1972, t. 7, p. 98; M. A n d z i u l y t ė - R u g i n i e n ė, *Žemaičių christianizacijos pradžia*, Kaunas, 1937, p. 73. Z. Ivinskis ir M. Andziulytė-Ruginienė į pirmųjų Žemaitijoje įsteigtų bažnyčių skaičių neįtraukia Betygalos. O štai Pranas Penkauskas kalba net apie 12 pirmųjų Vytauto Žemaičiuose įsteigtų bažnyčių. *Žr. Pr. P e n k a u s k a s*, *Vytauto Didžiojo nuopelnai dvasinės kultūros srityje*, *Athenaeum*, Kaunas, 1931, Nr. 1, p. 26, 30. G. Błaszczykas, remdamasis J. Długošo kronikos duomenimis, neabejoja tik dėl 7 Vytauto laikais įkurtų ir funduotų Žemaitijos Katalikų bažnyčių (Varniuose arba Medininkuose (katedra), Kražiuose, Raseiniuose, Veliuonoje, Viduklėje. Kaltinėnuose ir Ariogaloje). Tyrinėtojo nuomone, vėlesniuose šaltiniuose esantys duomenys apie 12 bažnyčių įkūrimo faktą XV a. pradžioje turi tik simbolinę prasmę. Be kita ko, G. Błaszczykas neigia 1416 m. datą, kitų tyrinėtojų nurodomą kaip 10 pirmųjų Žemaitijos bažnyčių įkūrimo laiką. Autoriaus teigimu, Varnių (Medininkų) katedra buvo įkurta 1417 m., o bažnyčios ir parapijos Veliuonoje, Raseiniuose, Kražiuose, Viduklėje, Kaltinėnuose, Ariogaloje – apytikriai 1421 m. Šiame tyrime nesiimsime kvestionuoti minėtų teiginių, nes jie neprieštarauja darbe keliamai minčiai, jog daugelį 1526 m. žemėlapyje pažymėtų Žemaitijos gyvenviečių vienija iki XVI a. pradžioje įkurtų bažnyčių ir įsteigtų parapijų faktas.

žemėlapyje pasigendame tik Betygalos ir Veliuonos lokalizavimo. Įvertinus faktą, jog tėra išlikęs tik šis žemėlapio fragmentas, visiškai tikėtina, jog B. Wapowskiis greičiausiai savo darbe buvo lokalizavęs ir šiuos miestelius. Juolab kad su Veliuona siejamas ne tik Katalikų bažnyčios ankstyvo įsteigimo faktas, bet ir informacija apie čia buvusią vieną seniausių Žemaitijos parapinių mokyklų⁴⁰. Be kita ko, septynias B. Wapowskio žemėlapyje pažymėtas gyvenvietes vienija šaltiniuose užfiksuoti faktai iš XV antrosios pusės apie čia buvusių klebonus; minima, jog klebono vieta XV a. antrojoje pusėje buvusi bene keturiolikoje Žemaičių vyskupystės vietų⁴¹, iš jų čia paminėtinos tos gyvenvietės, kurios buvo pažymėtos ir 1526 m. žemėlapyje; tai Varniai, Luokė, Raseiniai, Viduklė, Kražiai, Ariogala bei Šaukėnai.

Įspūdį, jog žemėlapyje kartografuotų gyvenamųjų vietovių atrankos principams įtakos turėjo būtent su bažnytine ir religine sfera susiję kriterijai, sustiprina net 4 miestelių – Alsėdžių, Kaltinėnų, Luokės bei Viduklės, – priklausiusių Žemaičių vyskupo stalo valdoms, kartografavimas⁴²; kaip jau minėta, Alsėdžių, Luokės ir Viduklės lokalizavimas šiame žemėlapyje sutampa ir su jų kaip miestelių pirmuoju įvardijimu. Kalbant apie Viduklę, istoriografijoje atsargiai užsimenama, esą jau XVI a. pradžioje čia galėjusi būti Jono Bilevičiaus įkurta mokykla⁴³; o štai Alsėdžiuose viena pirmųjų Žemaitijos parapinių mokyklų galėjusi veikti dar anksčiau – apie 1499 m.⁴⁴ Be abejonės, reikia pažymėti, jog pirmoji parapinė mokykla buvo įkurta prie Varnių katedros jau 1469 m.⁴⁵ Manytina, jog ir Kražiuose XV a. pradžioje jau buvo tam tikras edukacinis centras. Tai patvirtina Krokuvos universiteto studentų sąrašai, kurių imatrikuliacija išduoda čia studijavus nemažai asmenų iš Kražių⁴⁶. Taigi su edukacija sietini faktai taip pat galėjo būti vienu kriterijų, atrenkant numatytus lokalizuoti objektus.

⁴⁰ G. B ł a s z c z y k, *Diecezja Żmudzka...*, s. 206.

⁴¹ Ten pat, p. 137, 147.

⁴² *Codex Mednicensis seu Samogitiae dioecesis*, Romae, 1984, collegit Paulus Jatulis, prs. I: 1416 02 13 – 1609 04 02, p. 110, 114, 189; taip pat žr.: G. B ł a s z c z y k, *Diecezja Żmudzka...*, s. 20–22; G. B ł a s z c z y k, *Geografia historyczna w „Kodeksie Miednickim“*, *Lituanio–Slavica Posnaniensia studia historica*, 1990, t. 4, s. 122, 126, 137, 141; be kita ko, vyskupo dvarai buvo ir Surviliškyje, Barstyčiuose bei Girkaľnyje. G. B ł a s z c z y k akcentuoja, jog nėra tiksliai aišku, ar vyskupui priklausė dvaras ir Raseiniuose. Tokia galimybė yra tikėtina. Tekste minėti miesteliai, kaip vyskupo stalo valdos, o taip pat ir Krakės, Lieplaukė, Mosėdis, Papilė, Viržuvėnai (arba Janapolė), Žemaičių Kalvarija (arba Gardai) priklausė Žemaičių vyskupo žemėvaldai itin ilgai: 1421–1842 metų laikais. Tik XIX a., carinės Rusijos okupacijos laikotarpiu, Žemaičių vyskupo žemės buvo suvalstybtintos.

⁴³ V. V a i v a d a, *Katalikų Bažnyčia ir Reformacija Žemaitijoje XVI a.: esminiai raidos bruožai*, Klaipėda, 2004, p. 109.

⁴⁴ G. B ł a s z c z y k, *Diecezja Żmudzka...*, s. 206–208.

⁴⁵ Ten pat, p. 206.

⁴⁶ K. P a j a u j i s, *Kražiai XVI–XVII a. pr., Žemaičių praeitis*, Vilnius, 1998, Nr. 8, p. 42.

Nereikėtų užmiršti Kražių administracinės svarbos. Dar viena priežastis, galėjusi paskatinti B. Wapowską užfiksuoti Kražius, matyt, sietina su XV a. Kražių miestelio administraciniu statusu; minėtu laikotarpiu Kražiai priklausė Kęsgailių giminei ir buvo itin reikšmingas Žemaitijos seniūnijos centras⁴⁷. Be kita ko, šaltiniuose randama žinių apie 1478 ir 1485 m. fundacijas Kražių bažnyčios altarijai⁴⁸. Krzysztofą Pietkiewiczius mini dar ir tai, jog apytikriai jau nuo 1412 m. čia buvo Žemaičių seniūno rezidencija⁴⁹.

Kalbant apie Žemaičių vyskupo stalo valdų ypatumus pastebėtina, jog įsteigus vyskupystę pradėjo klostytis ir jos žemėvalda, o ryškiausiai bažnytinių žemių kaupimo procesas vyko būtent XV–XVI a. pirmojoje pusėje⁵⁰. Šiuo laikotarpiu Žemaitijoje buvo įsteigta gana nemažai naujų parapijų, o prie esančių bažnyčių – altarijos⁵¹. Taigi prisiminus Alsėdžių lokalizavimo faktą tiriamame žemėlapyje minėtina, jog su pastarąja gyvenviete siejamos pirmosios Žemaitijos kunigų seminarijos bei nuolatinės vyskupų rezidencijos ištakos – 1465 m. minimas čia buvęs vyskupo dvaras⁵². Greičiausiai vyskupų rezidencija iki tol buvo kitoje vietoje; kaip pabrėžia Motiejus Valančius, XV a. pirmojoje pusėje Žemaičių vyskupai, užuot gyvenę Varniuose, mieliau reziduodavę Luokėje⁵³. Grzegorz Błaszczyk akcentuoja, jog istoriografijoje dažniausiai yra išskiriamos trys potencialios vyskupo rezidencijos vietos Žemaitijoje: Alsėdziai, Lieplaukė bei Luokė⁵⁴. Tyrinėtojo nuomone, reikėtų išskirti tik Alsėdžiuose ir Lieplaukėje buvusius vyskupo dvarus, kuriems iš esmės netaikytinas vyskupo rezidencijos statusas, o kalbėti apie kokią nors vyskupo rezidencijos užuomazgą Luokėje negalima dėl šaltinių trūkumo⁵⁵.

⁴⁷ Žemaitijos seniūnų pareigas ėjusių Kęsgailių giminės atstovų sąrašą žr.: J. Wolff, *Senatorowie i dignitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego 1386–1795*, Kraków, 1885, s. 91–92.

⁴⁸ G. Błaszczyk, *Diecezja Żmudzka...*, s. 201.

⁴⁹ K. Pietkiewicz, *Kieżgajłowie i ich latyfundium do połowy XVI wieku...*, s. 108; *Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579)*, Vilnius, 1998. Tekstą parengė, iš lotynų kalbos vertė ir rodykles sudarė Liudas Jovaiša. Įvadą ir paaiškinimus parašė Juozas Tumelis ir L. Jovaiša, p. 363.

⁵⁰ J. Kiaupienė, *Kaimas ir dvaras Žemaitijoje XVI–XVIII a.*, Vilnius, 1988, p. 46.

⁵¹ M. Paknyš, *Žemaitijos regiono katalikų bažnyčios XV–XVIII a., Kultūrinio landšafto raida Žemaičių aukštumoje, Acta academiae artium Vilnensis (Vilniaus dailės akademijos darbai)*, 2004, t. 34, p. 230.

⁵² K. Misius, R. Šinkūnas, *Lietuvos katalikų bažnyčios (žinynas)*, p. 382; K. Gaščiūnas, *Žemaičių kunigų seminarijos svarbesnieji istorijos fragmentai, Žemaičių praeitis*, Vilnius, 1993, t. 2, p. 54.

⁵³ M. Valančius, *Raštai*, t. 2, p. 51.

⁵⁴ Žemaičių vyskupystės kodekse publikuojamuose XV a. vidurio dokumentuose Alsėdziai įvardinami „curia nostra“. *Codex Mednicensis seu Samogitiae dioecesis, I*, p. 109–110; Lieplaukė taip pat vadinama „nostra curia Lepalauky“, ten pat, p. 81.

⁵⁵ G. Błaszczyk, *Diecezja Żmudzka...*, s. 32–33.

Nepaisant to, bent iš dalies įmanu užčiuopti tam tikrų požymių, jog XV a. antroje pusėje Luokėje vyskupas galėjo reziduoti. Minėtinas 1493 m. pabaigos Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro Jogailaičio dotacinis aktas Luokės bažnyčiai, kuriame minimas vyskupo žinioje buvęs archyvas⁵⁶. Ši informacija skatina manyti, jog Luokėje galėjo būti Žemaičių vyskupijos kanceliarijos užuomazgos, taip pat iš dalies tai leidžia kiek labiau pagrįsti prielaidą apie čia galėjusią funkcionuoti vyskupų rezidenciją. Tačiau ir šiuo atveju reikėtų paminėti G. Błaszczuko kontrargumentus. Tyrinėtojas teigia, jog Žemaičių vyskupo kanceliarijos pagrindą sudarė notaro ir raštininko pareigybės, nes Žemaičių vyskupystėje nebuvo kanclerio pareigų, jos atsirado tik XVII a. viduryje⁵⁷. Tuo remdamasis G. Błaszczukas išskiria 1513 m. fundacinį dokumentą Raseinių bažnyčios altarijai⁵⁸ kaip pirmąją realią šio laikotarpio užuominą apie Žemaičių vyskupo kanceliarijos egzistavimą; nes būtent šiame šaltinyje sutinkami žodžiai „notarius“ bei „scriba“ leidžia kalbėti apie aptariamą laikotarpį Raseiniuose egzistavusias raštininko ir notaro pareigybės⁵⁹.

Grįžtant prie 1493 m. Aleksandro Jogailaičio dotacinio akto Luokės bažnyčiai pridurtina, jog minėtame dokumente pateikiama informacija ir apie Viešvėnų valsčių, teigiant, jog kartu su privilegija Luokės bažnyčiai greta kitų valdų jai buvo priskirtas ir Viešvėnų valsčius. Akcentuotina tai, jog Viešvėnų valsčiui teritorine administracine prasme priklausė ir minėta Žemaičių vyskupo valda – Alsėdziai⁶⁰. Taigi, kaip matyti, Viešvėnai tam tikra prasme taip pat buvo susiję su vyskupo žemės valdomis ir greičiausiai šią vietovę B. Wapowskis pažymėjo neatsitiktinai⁶¹. Viešvėnų fiksavimas – tai dar vienas faktas, pagrindžiantis šiame tyrime keliamą mintį, jog visos kartografo žemėlapyje pažymėtos gyvenvietės vienaip ar kitaip buvo susijusios su Žemaitijos Katalikų bažnyčių tinklo būkle XVI a. pradžioje, parapijų vystymusi ir jų plėtra. Įdomu pastebėti, jog Viešvėnai pažymėti tik B. Wapowskio žemėlapyje. Vėlesnio laikotarpio kartografijoje (XVI–XVIII a.) Viešvėnai nebuvo fiksuojami. Architektūros ir urbanistikos istorijos specialisto A. Miškinio nuomone, vargu ar galėtų atsirasti ir egzistuoti vietovės pavadinimas be pačios gyvenvietės buvimo fakto, kad ir kokia menka ji būtų. Nekyla abejonių, jog Viešvėnai XVI a. pradžioje realiai

⁵⁶ *Codex Mednicensis seu Samogitiae dioecesis, I*, p. 135.

⁵⁷ G. B ł a s z c z y k, *Diecezja Żmudzka...*, s. 90.

⁵⁸ *Codex Mednicensis seu Samogitiae dioecesis, I*, p. 183.

⁵⁹ G. B ł a s z c z y k, *Diecezja Żmudzka...*, s. 89–90.

⁶⁰ A. B u t r i m a s, K. M i s i u s, Viešvė, Viešvėnų žemė, valsčius, tijūnija ir seniūnija, *Viešvėnai: istorija ir dailės paminklai, Acta academiae artium Vilnensis (Vilniaus dailės akademijos darbai)*, 2003, t. 28, p. 26 ir kt.

⁶¹ B. Wapowskio žemėlapyje pažymėta vietovė *Vesuani* kai kurie tyrinėtojai sieja su Vieškniais (Žr. A. S a m a s, *Žemėlapiai ir jų kūrėjai*, p. 105); nors dauguma autorių *Vesuani* identifikuoja kaip Viešvėnus: S. A l e x a n d r o w i c z, *Rozwój kartografii...*, s. 54; A. M i š k i n i s, *Žemaičių aukštumos miestų ir miestelių tinklo raida (iki 1940 m.)*, p. 183.

egzistavo, tačiau A. Miškinio teigimu, tai buvo nereikšminga gyvenvietė, pagal svarbą jos negalima lyginti su kitomis 1526 m. žemėlapyje užfiksuotomis vietovėmis⁶². Šis pastebėjimas tik dar labiau intriguoja ieškoti atsakymo į klausimą, kodėl B. Wapowski savo žemėlapyje fiksavo, rodos, ypatingo statuso ir reikšmės neturinčią gyvenvietę ar tam tikrą vietovę šiuo vardu. Taigi šiuo atveju mintis apie Viešvėnų valsčiui priklausiusius Alsėdžius ir realiai žinomą jų sąsają su Žemaitijos Katalikų bažnyčia iš dalies leidžia paaiškinti B. Wapowskio žemėlapyje žymėto Viešvėnų oikonimo fiksavimo motyvą. Viešvėnų žymėjimo faktas rodo didelę B. Wapowskio kaip dvasiškio ir mokslininko kompetenciją, Žemaitijos bažnytinių reikalų išmanymą bei gebėjimą žemėlapio plokštumoje vizualiai atspindėti Žemaitijos katalikų bažnyčių tinklo struktūrą.

Trumpai stabtelint ties kitų žemėlapyje lokalizuotų gyvenviečių aptarimu pasakytina, jog čia taip pat galima išvelgti su bažnytine Žemaitijos situacija susijusių motyvų. Kaip matyti, Šaukėnuose bažnyčia ir parapija taip pat buvo įsteigtos gana anksti – 1497 m.; apytikriai šiuo laikotarpiu minimas ir Šaukėnų bažnyčios klebonas⁶³ bei tais pačiais metais šaltiniuose fiksuojama pirmoji fundacija Šaukėnų bažnyčios altarijai⁶⁴. Liolių miestelis Martyno Wiekawicziaus (*Marcin Wiekowicz*) pastangomis buvo įkurtas 1508 m.⁶⁵; katalikų bažnyčia čia buvo įsteigta taip pat dar iki B. Wapowskio žemėlapio pasirodymo: seniausias paminėjimas žinomas prieš 1512 m.⁶⁶, o pirmoji žinoma fundacija datuojama 1517 m.⁶⁷; dėl Platelių katalikų bažnyčios steigimo datos istorikų nuomonė įvairuoja: nesutariama, ar ji buvo jau 1523 m., tai yra įkurta Mikołajaus Radvilos vyskupavimo laikotarpiu⁶⁸, ar pastatyta tik 1564 m.⁶⁹

Derėtų paminėti keletą pastabų apie bažnyčios atsiradimo laikotarpį Kelmėje, nors daugelio tyrinėtojų įsitikinimu ji buvo įkurta dar valdant Vytautui⁷⁰. Akcentuotina tai, jog XVI a. pradžioje Kelmė buvo valsčiaus centras, per ją ėjo keliai į Raseinius, Kražius bei Šiaulius. Tyrinėtojo G. Błaszczyko nuomone, vienas kriterijų,

⁶² A. Miškinis, *Žemaičių aukštumos miestų ir miestelių tinklo raida (iki 1940 m.)*, p. 185.

⁶³ *Codex Medicensis seu Samogitiae dioecesis, I*, p. 140–141.

⁶⁴ G. Błaszczyk, *Diecezja Żmudzka...*, s. 163; K. Misius, R. Šinkūnas, *Lietuvos katalikų bažnyčios, (žinytas)*, p. 358.

⁶⁵ S. Alexandrowicz, *Geneza i rozwój sieci miasteczek...*, s. 91.

⁶⁶ G. Błaszczyk, *Diecezja Żmudzka...*, s. 191; K. Misius, R. Šinkūnas, *Lietuvos katalikų bažnyčios, (žinytas)*, p. 188.

⁶⁷ *Codex Medicensis seu Samogitiae dioecesis, I*, p. 203.

⁶⁸ G. Błaszczyk, *Diecezja Żmudzka...*, s. 169, 191.

⁶⁹ K. Misius, R. Šinkūnas, *Lietuvos katalikų bažnyčios, (žinytas)*, p. 386; K. Misius, *Iš Platelių ir jų apylinkių praeities iki 1940 metų, Plateliai*, Vilnius, 1999, p. 44; M. Valančius, *Raštai*, t. 2, [p. 214].

⁷⁰ Žr. nuorodą Nr. 40.

taikytinų bažnyčių atsiradimo įvairiose vietose paieškoms, yra būtent duomenys apie vienos ar kitos teritorijos apgyvendinimo tendencijas bei strateginę reikšmę lokalia-me regione⁷¹. Taigi remdamasis tuo, jog XVI a. pradžioje strateginiu požiūriu Kelmė buvo itin palankioje situacijoje bei 1511 m. gavo turgaus privilegiją, G. Błaszczykas neabejoja, jog bažnyčia Kelmėje buvo įkurta tik XVI a. pradžioje, t. y. jau egzistavo apytikriai 1512 m.⁷²; tokiu būdu tyrinėtojas paneigia istoriografijoje akcentuojamą poziciją, jog bažnyčia Kelmėje buvo įkurta dar Vytauto laikais.

Nepaisant tyrinėtojų polemikos dėl pirmojo, 1507 m. Tauragės bažnyčios fundacijos akto autentiškumo bei neva tuomet jau buvusios pirmosios mokyklos⁷³, visgi tikėtina, jog Tauragėje bažnyčia greičiausiai buvo įsteigta taip pat gerokai anksčiau, nei buvo rengiamas B. Wapowskio žemėlapis; juolab, kad net ir tiksliai žinoma vienos ar kitos bažnyčios fundacijos akto data nereiškia, jog ji sutampa su pačios bažnyčios pastatymo data. Greta to minėtina itin problemiška Pajūrio lokalizacija. Kaip žinia, galima kalbėti apie Jūros kairiajame krante išsidėsčiusį Pajūrio dvaro kompleksą, žinomą jau nuo XV a. antrosios pusės ir, manytina, paklojusį pamatus Tauragės miestelio istorinei egzistencijai, nors tvirtai teigti, jog būtent taip ir buvo – ryžtasi ne visi tyrinėtojai⁷⁴. Akcentuotina V. Vaivados pozicija šiuo klausimu. Istorikas remiasi 1582 m. Žemaičių Žemės teismo aktų knygoje esančiais tekstais, kuriuose Pajūrio ir Tauragės vietovardžiai vartojami sinonimiškai. Ši informacija leidžia autoriui teigti, jog XVI a. pradžios Pajūrio dvaras gali būti tapatinamas su

⁷¹ G. B ł a s z c z y k, *Diecezja Żmudzka...*, s. 139.

⁷² Ten pat, p. 148–149.

⁷³ G. Błaszczyko nuomone, 1507 m. Tauragės bažnyčios fundacinis dokumentas yra falsifikatas. Autoriaus argumentacija susijusi su nurodytais abejonių keliančiais Tauragės fundatoriais – Bartoševičių gimine – bei fundacijos tekste minimais „valakais“ – pačioje XVI a. pradžioje Žemaitijoje Valakų reforma dar nebuvo vykdoma. Autorius akcentuoja ir tai, jog mažai tikėtina, kad 1507 m. Tauragėje jau buvo mokykla. Žr. plačiau: G. B ł a s z c z y k, *Diecezja Żmudzka...*, s. 168–169. V. Vaivada iš dalies paneigia G. Błaszczyko įžvalgas, manydamas, kad 1507 m. Tauragės bažnyčios fundacija iš tiesų buvo reali. Tačiau šis klausimas iš esmės lieka diskusinis. Žr. plačiau: V. V a i v a d a, *Katalikų Bažnyčia...*, p. 42–54; V. V a i v a d a, Keletas pastabų XV–XVI a. Tauragės istorijai, *Tauragės „Santakos“ muziejaus archyvas*, (mašiništas), [be datos], p. 1–8; V. V a i v a d a, Evangelikų bendruomenių ir bažnyčių tinklas Žemaitijoje XVI a., *Kultūrinio landšafto raida Žemaičių aukštumoje, Acta academiae artium Vilnensis (Vilniaus dailės akademijos darbai)*, 2004, t. 34, p. 248–249; S. Alexandrowicziaus įžvalgos paremtos M. Valančiaus duomenimis, jog ši fundacija yra tikra ir 1507 m. bažnyčia Tauragėje jau buvo. Žr. M. V a l a n č i u s, *Raštai*, t. 2, [p. 220]; S. A l e x a n d r o w i c z, *Geneza i rozwój sieci miasteczek...*, s. 69; istorikas E. Meilus savo tyrimo išeities tašku renka S. Alexandrowicziaus poziciją: Žr. E. M e i l u s, *Žemaitijos kunigaikštystės miesteliai...*, p. 170. Kardinaliai priešinga yra P. Rabikausko pozicija. Autorius neigia faktą, jog 1507 m. Tauragėje esą galėjusi būti bažnyčia ir mokykla. Tyrinėtojo nuomone, bažnyčia arba bent jau koplyčia Tauragėje galėjo atsirasti tik apytikriai XVI a. viduryje. Žr. plačiau: P. R a b i k a u s k a s, *Kriščioniškoji Lietuva*, Vilnius, 2002, p. 145–146.

⁷⁴ V. A l m o n a i t i s, J. A l m o n a i t i e n ė, *Karšuva. Keliautojo po Tauragės kraštą žinynas. I dalis*, Kaunas, 2004, p. 32–33.

Taurage⁷⁵. Tačiau šie teiginiai B. Wapowskio žemėlapyje lokalizuoto *Poiurgu* mįslės anaip tol neįmena. S. Alexandrowicziaus išvalgos apie pirmąjį Pajūrio paminėjimą 1539 m. taip pat šios problemos neišsprendžia⁷⁶. Taigi net pirmojo šios gyvenvietės paminėjimo faktas šaltiniuose neabejotinai yra rimtų diskusijų objektas; pavyzdžiui, Lietuvos Metrikoje Pajūrio pirmojo minėjimo data kiek paankstinama – nurodomi 1514 m.⁷⁷ Nors vėlgi neaišku, apie kurį Pajūrį kalbama. Kita vertus, svarbu akcentuoti, jog egzistavo ir Pajūrio valsčiaus⁷⁸ bei Pajūrio tįjūnystės sąvokos⁷⁹, tarp savęs neturėjusios nieko bendro. Tikėtina, jog Pajūrio valsčius galėjo susiformuoti XV–XVI a. sandūroje, nors 1498 m. akte dar tik minima žemė Pajūryje⁸⁰. Tyrinėtojas Kazys Misius spėja, esą pasibaigus kovoms su kryžiuočiais būtent Pajūrio dvaras galėjo būti susiformavusio to paties pavadinimo valsčiaus centras⁸¹. Lenkų tyrinėtojas G. Błaszczycas pabrėžia, jog pietvakarinėse Žemaitijos apylinkėse Pajūrio oikonomas pasitaiko ne taip jau retai ir įprasmina visiškai skirtingo funkcinio statuso objektų egzistavimą⁸². Žemaičių vyskupystės kodekse nurodoma, esą XVI a. pradžioje Pajūryje yra buvęs Kražių klebono palivarkas⁸³. Prisiminus, jog B. Wapowskio žemėlapiu turinyje dominuoja su XVI a. pradžios Žemaičių katalikų bažnyčių tinklo būkle susijusi informacija, galbūt Pajūrio lokalizaciją galėtų pagrįsti būtent šis faktas⁸⁴.

⁷⁵ V. V a i v a d a, *Katalikų Bažnyčia...*, p. 53. Išlikusiame XVI a. Tauragės inventoriuje iš esmės Pajūrio dvaras taip pat tapatinamas su Taurage. Žr.: *Regestr rospisania y rozebrania na trzy części dwora y wszego imienia Poiurskiego, [...]*, 1571 m. gegužės mėn. 5 d. Tauragės inventoriūs, *Istorijos archyvas. XVI a. Lietuvos inventoriai*, sudarė K. Jablonskis, Kaunas, 1934, t. 1, p. 179–180.

⁷⁶ S. A l e x a n d r o w i c z, *Geneza i rozwój sieci miasteczek...*, s. 74.

⁷⁷ *Lietuvos Metrika. Kn. 9: Užrašymų knyga (1511–1518)*, parengė K. Pietkiewiczus, Vilnius, 2002, p. 252.

⁷⁸ [1528 metų Lietuvos kariuomenės surašymas], *Литовская Метрика, отд. 1, часть 3: Книги Публичных дель. Переписи войска Литовскаго, Русская историческая библиотека*, т. 33, Петроград, 1915, с. 216–218.

⁷⁹ *Codex Medicensis seu Samogitiae dioecesis, I*, p. 204.

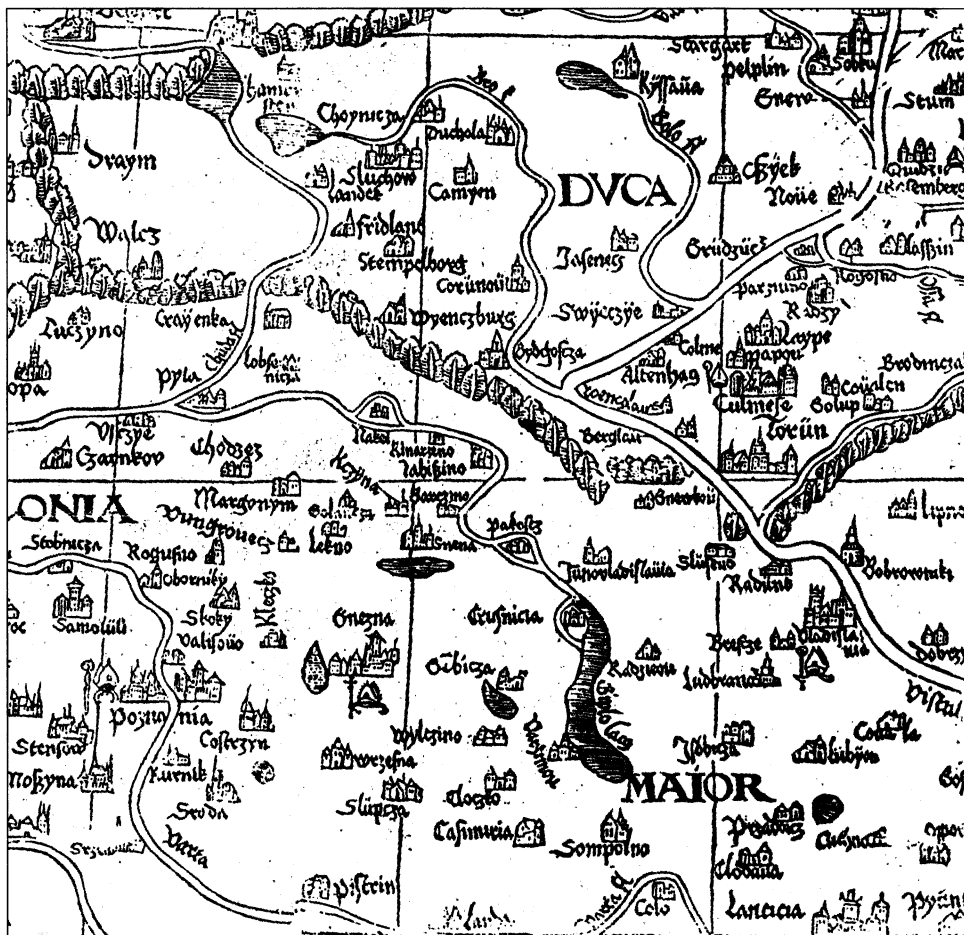
⁸⁰ *Lietuvos Metrika. Kn. 1: Užrašymų knyga (1380–1584)*, parengė A. Baliulis, R. Firkovičius, Vilnius, 1998, p. 101, Nr. 482.

⁸¹ K. M i s i u s, *Kvėdarnos apylinkių administracinė priklausomybė ir žemėvalda iki 1861 metų, Kvėdarna*, Vilnius, 2004, p. 102.

⁸² G. B ł a s z c z y k, *Geografia historyczna w „Kodeksie Miednickim“*, s. 142.

⁸³ *Codex Medicensis seu Samogitiae dioecesis, I*, p. 215, 247, 255.

⁸⁴ Tyrinėtojo K. Misiaus teigimu, maždaug XVII a. pr. Pajūrio tįjūnystė suskilo į du gana stambius Kvėdarnos ir Vainuto dvarus, vadintus seniūnijomis, ir keletą smulkesnių valdų. Žr.: K. M i s i u s, *Kvėdarnos apylinkių administracinė priklausomybė ir žemėvalda iki 1861 metų*, p. 92–93. Darytina prielaida, jog suskilus Pajūrio tįjūnystei, pats oikonomas lingvistine prasme buvo užgožtas iškilusių minėtų seniūnijų vardų. Galbūt neatsitiktinai vėlesnio laikotarpio kartografijoje Pajūrio lokalizacijos nėra, o Žvingių, Vainuto bei Kvėdarnos oikonomai atpažįstami be jokių pastangų.

Didžiosios Lenkijos ir Pamario teritorijų fragmentas 1526 metų B. Wapowskio Lenkijos žemėlapyje. Su krikščionybės istorija susijusių Lenkijos miestų vizualus išryškinimas bažnytinės valdžios insinijomis

Taigi čia nesiimsime spręsti, ką iš tikrųjų slėpė *Poiurgu* vardas 1526 m. žemėlapyje, tam reikia kur kas gilesnių tyrimų. Kaip matyti, yra keli šio sprendinio variantai: *Poiurgu* gali būti tapatinamas su Tauragės dvaru; *Poiurgu* gali įprasminti Pajūrio dvaro, t. y. Pajūrio valsčiaus centro žymėjimą, arba tai galėtų būti siejama su tam tikro administracinio vieneto ribų ženkliniu. Greičiausiai B. Wapowskio žemėlapyje *Poiurgu* oikonimas visgi turėtų įprasminti pakankamai didelio teritorinio-administracinio vieneto – galbūt tįjūnystės, kurios ribos, matyt, buvo gana labilios, egzistavimą.

Taigi daugiau ar mažiau atkreipėme dėmesį į bene visų 1526 m. žemėlapyje lokalizuotų Žemaitijos miestų ir miestelių vaizdavimo specifiką. Turimi faktai leidžia daryti prielaidą, jog B. Wapowskio žemėlapio duomenų atrankai didelę įtaką turėjo su Žemaitijos bažnytinio gyvenimo istorija susiję faktai: pirmųjų bažnyčių ir parapijų steigimas bei vyskupo žemėvaldos formavimasis. Savo darbe G. Błaszczycas atkreipė dėmesį į Žemaitijos katalikų bažnyčių ir parapijų augimo tempus, kryptis ir kitus parametrus. Istoriko nuomone, seniausios bažnyčios išsidėsčiusios Nemuno pakranteje, centrinėje Žemaitijos dalyje bei šiaurės vakariniame Žemaitijos areale, o apytikriai 1500 m., tai yra antrajame Žemaitijos parapijų tinklo vystymosi etape⁸⁵, čia buvo apie 19 parapijų. Šias išvalgas itin gerai iliustruoja būtent B. Wapowskio žemėlapis. Galima teigti, jog 1526 m. žemėlapyje iš esmės ir buvo užfiksuota Žemaitijos katalikų bažnyčių ir parapijų tinklo sklaida.

Tyrinėtojų teigimu, B. Wapowskio *Lenkijos* žemėlapyje buvo užfiksuota arti tūkstančio gyvenamųjų vietovių, kurių žymėjimo tankumas ir tikslumo parametrai priklausė nuo kartografo įgūdžių ir sukauptų žinių apie vieną ar kitą vietovę⁸⁶. Šią mintį itin gerai iliustruoja Torunės (Torün [Torün]) – artimo B. Wapowskio draugo ir bendraminčio M. Koperniko gimtojo miesto – vizualus išskyrimas žemėlapyje, miesto architektūrinį pasažą paryškinant stambiu panoraminio piešiniu. B. Wapowskio žemėlapių istorija domėjėsi tyrinėtojai pabrėžia, jog vizualus išryškinimas būdingas ir B. Wapowskio gimtųjų vietovių kartografavimui⁸⁷.

Taigi 1526 m. žemėlapio fragmento, apimančio Žemaitijos teritoriją, analizė atskleidė sąsajas tarp čia užfiksuotų gyvenviečių ir XVI a. pradžios Žemaičių katalikų bažnyčių bei parapijų tinklo būklės. Šis faktas skatina formuluoti klausimą, ar būtent tokie B. Wapowskio taikyti numatytų lokalizuoti gyvenviečių atrankos principai buvo būdingi tik Žemaitijos teritorijai skirtam žemėlapio fragmentui, ar panašūs motyvai ir tendencijos vienija ir kitas žemėlapio dalis; tiesa, įmanu kalbėti tik apie išlikusį

⁸⁵ G. B ł a s z c z y k, *Diecezja Żmudzka...*, s. 193–195.

⁸⁶ M. S i r k o, *Zarys historii kartografii...*, s. 166.

⁸⁷ B. M o d e l s k a - S t r z e l e c k a, Bernard Wapowski, *Krakowski krąg Mikołaja Kopernica...*, s. 53–54.

Didžiosios Lenkijos (centrinė ir rytinė dalis) bei Pamario teritorijai skirtą 1526 m. Lenkijos žemėlapių fragmentą⁸⁸.

Šioje žemėlapių dalyje užfiksuotų gyvenviečių identifikacijos ir vaizdavimo tikslumo klausimas išsamiai analizuotas istoriografijoje, atliekant matematinę žemėlapių duomenų analizę⁸⁹. Belieka tik pridurti, jog Stanisławo Pietkiewicziaus nuomone, B. Wapowski puikiai išmanė Lenkijos geografiją bei jos kraštovaizdžio ypatumus; tai leido kartografiui Lenkijos valstybę matyti kaip vientisą objektą ir motyvuotai išryškinti būdingiausius teritorijos bruožus bei pažymėti svarbiausius jos objektus.

Didžiosios Lenkijos ir Pamario teritorijai skirtame žemėlapių fragmente užfiksuotos 82 gyvenvietės. Nuodugnai analizuoti kiekvienos čia pažymėtos gyvenvietės istoriją ir bandyti sieti ją su B. Wapowskio asmeniu, jo veikla bei 1526 m. žemėlapių kūrimo aplinkybėmis – ne šio tyrimo užmojis. Tačiau turimoje žemėlapių dalyje B. Wapowskio išryškinti akcentai neabejotinai turi bendrų bruožų su ankstesniame skyriuje analizuotu žemėlapių fragmentu, skirtu Žemaitijos teritorijai. Tai leidžia manyti, jog su religiniais motyvais bei Katalikų bažnyčios istorija susijusi informacija buvo B. Wapowskio sukauptos informacijos išėties taškas rengiant 1526 m. *Lenkijos žemėlapi*.

Didžiosios Lenkijos ir Pamario teritorijai skirtame žemėlapių fragmente į akis krenta dvasinės valdžios insignijos (primintina, kad jos būdingos ir jau analizuotam žemėlapių fragmentui: vaizduotas Žemaičių vyskupo herbas), iliustruojančios Poznanės (Poznanía [Poznania]), Gniezno (Gneźna [Gnezna]), Vloclaveko (Włodzisława [Vladisława]) bei Chelmžos (Culmeše [Culmese]) miestų kartografavimą. Paaiškinimo, kodėl būtent šių vietovių lokalizacija išryškinta Katalikų bažnyčios vyskupų ženklais, kitaip tariant, ganytojiškos valdžios simboliais, pastoralu bei vyskupo kepure, toli ieškoti nereikia. Kaip žinia, Poznanė, Gnieznas, Vloclavekas, Chelmža buvo tie Didžiosios Lenkijos bei Pamario miestai, kuriuose anksčiausiai susikūrė Katalikų bažnyčios centrai, vėliau tapę itin galingais krikščionybės svertais bei katalikybės sklaidą užtikrinusiais židiniais.

Jau X a. Poznanėje buvo įkurta apaštalinė vyskupija, kuriai vadovavo katalikų misionierius vyskupas Jordanas. Taigi Poznanė buvo pirmoji Lenkijos vyskupo sostinė (968 m.), laikui bėgant tapusi Didžiosios Lenkijos bažnytiniu centru bei Piastų dinastijos svarbiausiu įtvirtinimu. Su Poznane siejamas ir pirmųjų vienuolių steigimasis, siekiant sustiprinti įkurtų parapijų tinklą: minima, jog XI a. pirmojoje pusėje prie Poznanės įsikūrė benediktinai⁹⁰.

⁸⁸ K. B u c z e k, *Dzieje kartografii polskiej...*, reprod. nr X.

⁸⁹ S. P i e t k i e w i c z, Mapa Polski – „Milionówka“ Bernarda Wapowskiego (1526), s. 37–62.

⁹⁰ Poznań, *Nowa encyklopedia powszechna*, t. 6, Warszawa, 2004, s. 759; Poznań, *Wielka encyklopedia powszechna*, t. 9, Warszawa, 1967, s. 363; N. D a v i e s, *Dievo žaislas. Lenkijos istorija*, t. 1, Vilnius, 1998, p. 106.

Bene didžiausią simbolinę prasmę Lenkijos krikščionybės istorijoje turi Gnieznas, kurio lokalizacija B. Wapowskio žemėlapyje išryškinta ne tik vaizdžiu panoraminio piešiniu, vyskupo kepure, bet ir kryžiumi. Nenuostabu, juk 966 m. Gniezno apsikrikštijimo Lenkijos valdovas Mieško I, tad ši data ženklino Lenkijos krikšto pradžią. Dar daugiau, Gnieznas siejamas su pirmosios savarankiškos Lenkijos vyskupystės įkūrimu 1000-aisiais metais bei Lenkijos karaliaus Boleslovo Narsiojo karūnavimu, o kartu ir su pirmosios Lenkijos sostinės įkūrimo faktu. Tai buvo pirmoji Lenkijos bažnytinė provincija, įkurta Šventosios Romos imperatoriaus Otono III; Gniezno arkivyskupas tapo visos Lenkijos Katalikų bažnyčios galva. Be kita ko, kaip žinia, čia buvo palaidotas ir prūsų nužudytas Prahos vyskupas Vaitiekus Adalbertas⁹¹.

Plečiantis Lenkijos teritorijai steigtos naujos vyskupystės. 1526 m. žemėlapyje pažymėtas Vloclavekas taip pat buvo svarbus Piastų dinastijos centras. 1123–1233 m. Vloclavekas buvo Kujavijos vyskupo sostinė, o pati vyskupija laikui bėgant pavadinta *diecezja Vladislawiensis et Pomeraniae* (kaip matyti, miesto pavadinimo ortografinė forma – Vladislawa – fiksuojama ir B. Wapowskio žemėlapyje)⁹².

Minėtinas dar vienas B. Wapowskio žemėlapyje pažymėtas Pamario miestas, kurio lokalizacija taip pat iliustruota dvasinės valdžios žymenimis. Tai Chelmža, kuriai 1251 m. buvo suteiktos miesto teisės; tais pačiais metais Chelmža tapo ir Chelmo (Kulmo) vyskupystės, įkurtos 1243 m., sostine ir šį statusą išlaikė beveik šešis šimtus metų (iki 1824 m.); be kita ko, pirmojo vyskupo pastatyta Šv. Trejybės bažnyčia Chelmžoje – tai vienas seniausių iki šių dienų išlikęs kultūrinis objektas⁹³.

Taigi išdėstytos mintys ir keliais štrichais paryškinti Katalikų bažnyčios istorijos požiūriu svarbiausių Didžiosios Lenkijos miestų istorijos metmenys leidžia teigti, jog dvasinės valdžios insignijų žymėjimas B. Wapowskio 1526 m. *Lenkijos* žemėlapyje nebuvo atsitiktinis. Iš tiesų šiam kartografiui rūpėjo žemėlapių plokštumoje įprasminėti tam tikrus Lenkijos krikščionybės istorijos bruožus, šiam tikslui pasirinkus būtent tų gyvenviečių ir vietovių žymėjimą, kuriose anksčiausiai buvo įsteigtos vyskupijos bei įkurtos vyskupų rezidencijos. Tikėtina, jog su Katalikų bažnyčios padėtimi, parapijų tinklo kūrimosi eiga Didžiojoje Lenkijoje susijusios ir kitos B. Wapowskio žemėlapyje pažymėtos gyvenvietės; tiesiog visų jų istorijos nuodugnus tyrimas išeina už šio darbo objekto rėmų. Todėl buvo apsiribota tik nedideliu ekskursu į 1526 m. žemėlapių fragmento, apimančio Didžiosios Lenkijos ir Pamario teritorijas, tyrimą,

⁹¹ Gniezno, *Encyklopedia historii Polski*, t. 1, Warszawa, 1994, s. 205; N. D a v i e s, *Dievo žaislas. Lenkijos istorija*, p. 106.

⁹² Wloclawek, *Wielka encyklopedia powszechna*, t. 12, Warszawa, 1969, s. 394; Wloclawek, *Nowa encyklopedia powszechna*, t. 8, Warszawa, 2004, s. 656.

⁹³ Chelmza, *Nowa encyklopedia powszechna*, t. 2, Warszawa, 2004, s. 162; <<http://www.chelmza.torun.opoka.org.pl/>> [žiūrėta 2006 11 28].

būtiną išlikusių B. Wapowskio žemėlapių dalių palyginimui, žymimos informacijos atžvilgiu.

Nors išsaugotos žemėlapių dalys fragmentiškos, įmanu teigti, jog B. Wapowskis turėjo aiškia šio žemėlapių rengimo koncepciją bei savo darbo paskirties viziją; suvokė būtiną darną tarp taikomos kartografinės metodikos bei fiksuojamų duomenų, kuri, kaip matyti, atsispindi tirtuose žemėlapių fragmentuose. Taigi galima teigti, jog siūlytos išvalgos dėl 1526 m. žemėlapyje fiksuotų Žemaitijos gyvenviečių sąsajų su XVI a. pradžios Žemaitijos katalikų bažnyčių ir parapijų būkle, pasitvirtino; matyti, jog su katalikybės plotme susijusių akcentų išryškėjimas būdingas ir kitoms žemėlapių dalims.

Išvados

Lietuviškosios ir lenkiškosios kartografijos istorijos kontekste 1526 m. B. Wapowskio *Lenkijos* žemėlapis vertintinas kaip vienas reikšmingiausių XVI a. kartografinių kūrinių, kurio duomenų kokybė ir gausa leido sukurti gana išsamų ir vientisą XVI a. Lenkijos ir Lietuvos teritorinį vaizdą. B. Wapowskio žemėlapių pasirodymas ženklino antrojo kartografinės raidos vystymosi etapo pradžią; jo darbų informacija rėmėsi bene visi XVI a. kartografai, kūrę Lenkijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoms skirtus žemėlapius.

1526 m. *Lenkijos* žemėlapių fragmentas, apimantis beveik visą istorinės Žemaitijos seniūnijos plotą, gali būti vertinamas kaip šaltinis XVI a. pradžios Žemaitijos katalikų bažnyčių ir parapijų tinklo būklės ir jo tolesnės sklaidos tyrimams. Pakankamai svarbus tiriamo žemėlapių fragmento akcentas, t. y. 1515–1529 m. laikotarpiu Žemaičių vyskupu buvusio M. Radvilos herbo vaizdavimas, yra tiesiogiai susijęs su visu darbo turiniu. Teigtina, jog pagrindinis daugelio žemėlapyje numatytų lokalizuoti Žemaitijos gyvenviečių atrankos principas buvo susijęs su ankstyviausių bažnyčių ir parapijų (iki XVI a. pr.) steigimo faktu. Tikėtina, jog su kultūra bei edukacija susiję motyvai taip pat galėjo būti svarbus faktorius, siekiant atrinkti ir pažymėti Žemaitijos gyvenvietes. Žemėlapyje užfiksuota 19 Žemaitijos gyvenviečių, iš kurių net devynių pažymėjimas 1526 m. žemėlapyje yra laikomas jų pirmojo įvardijimo miesteliais faktu.

Apibendrinant teigtina, jog 1526 m. *Lenkijos* žemėlapyje buvo užfiksuotos beveik visos tradiciškai Vytauto įkurtomis laikomos (arba tiesiog Vytauto epochoje įkurtos) bažnyčios; taip pat B. Wapowskio darbe išvelgtina tendencija žymėti Žemaičių vyskupo stalo valdoms priklausiusias gyvenvietes; jos lokalizuotos keturios: Alsedžiai, Kaltinėnai, Luokė bei Viduklė.

1526 m. žemėlapyje užfiksuota Viešvėnų gyvenvietė vertintina kaip požymis, pagrindžiantis pagrindinę šio darbo mintį, jog visas pažymėtas gyvenvietes vienija su XVI a. pradžios Žemaitijos katalikų bažnyčių bei parapijų tinklo būkle susiję faktai. Viešvėnų valsčiui teritoriniu požiūriu priklausė Alsėdžiai – Žemaitijos vyskupų rezidencija; tikėtina, jog būtent dėl šios priežasties ne itin reikšminga Viešvėnų gyvenvietė ir buvo pažymėta, nes vėlesnio laikotarpio kartografijoje ši vietovė apskritai nebuvo žymima.

Tikėtina, jog su Lenkijos ir Lietuvos krikščionybės istorija susiję faktai buvo atrinktų ir 1526 m. *Lenkijos* žemėlapyje užfiksuotų duomenų išeities taškas. Tokią mintį suponuoja išlikęs dar vienas *Lenkijos* žemėlapių fragmentas, apimantis Didžiosios Lenkijos bei Pamario sritis. Šiai žemėlapių daliai taip pat būdingi bažnytinės heraldikos elementai, iliustruojantys svarbiausius su Lenkijos krikščionybės istorija susijusių miestų istorinę praeitį.

Įmanu teigti, jog 1526 m. žemėlapių turinys buvo gana vientisas, duomenys atrinkti preciziškai, dera tarpusavyje. Tai leidžia kalbėti apie itin kvalifikuotą B. Wapowskio kaip kartografo pasirengimą šiam darbui, kompetenciją bei turėtą aiškia rengiamo darbo viziją – perteikti Lenkijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kraštovaizdžio niuansus bei simboliškai įprasminti Katalikų bažnyčios padėtį, vizualiai išryškinant su katalikybės sklaidos istorija susijusius vieno ar kito kartografuotos teritorijos fragmento niuansus.

**REFLECTIONS OF THE EARLY SIXTEENTH CENTURY NETWORK
OF ŽEMAITIAN CATHOLIC CHURCHES IN BERNARD WAPOWSKI'S
1526 MAP OF *POLAND***

Summary

LAIMA B U C E V I Č I Ū T Ę

The fruits of the public and scientific activities of Bernard Wapowski that spread in the European intellectual space of the first half of the sixteenth century should definitely be considered a clean vessel for the formation of the world outlook of a society that professed the humanistic ideas of that time. Bernard Wapowski was able to combine spiritual and scientific activity profiles, successively working in the fields of historiography and astronomy as well as cartography.

Bernard Wapowski's 1526 map of Poland should be considered one of the most significant sixteenth century cartographic creations, which, due to the quality and abundance of its data, allows a thorough and homogenous territorial image to be created of sixteenth century Poland and Lithuania. The appearance of Wapowski's map marks the beginning of the second stage in the development of cartography, the information in his work being used by nearly all the sixteenth-century cartographers, who created maps devoted to the territories of Poland and the Grand Duchy of Lithuania.

It is likely that Wapowski's experience as a clergyman to some degree influenced the creation of the conception of the 1526 map of Poland as well as the selection of the objects shown on the map. A fragment of the map, which covers almost the entire area of the historical *starosty* of Žemaitia, can be considered a source for research on the condition of the Žemaitian network of Catholic churches and parishes in the early sixteenth century and its further spread. It should be stated that the main principle for the selection of many of the Žemaitian settlements portrayed on the map was connected with the fact of the founding of the earliest churches and parishes (prior to the early sixteenth century). The map locates 19 Žemaitian settlements, the designation of nine of which on the 1526 map is considered the first reference to them as a town. The 1526 map of *Poland* records almost all the churches traditionally considered to have been founded by Vytautas (or simply founded in the era of Vytautas). A tendency to mark settlements belonging to the Žemaitian bishop's personal jurisdiction should also be noted in Wapowski's work, four such settlements being recorded: Alsėdžiai, Kaltinėnai, Luokė, and Viduklė.

Facts, which are connected with the history of Christianity in Poland and Lithuania, were a starting point for the information selected and recorded in the 1526 map of *Poland*. A surviving fragment of the map of *Poland*, which covers the area of Great Poland and Pomarania, presupposes the same idea. Ecclesiastical heraldry elements, which illustrate the most important historical past of cities connected with the history of Christianity in Poland, are also characteristic of this part of the map.

In summary it should be stated that the content of the 1526 map was fairly homogenous and is characterised by inner consistency and precision in the selection of information, which allows one to speak about Wapowski's especially qualified cartographic preparation for this work, his

competency, and the clear vision he had of the work being organised, i.e. to convey the nuances of the landscape of Poland and the GDL and to give symbolic meaning to the position of the Catholic Church, visually highlighting the nuances connected with the history of the spread of Christianity, which are found in one fragment or another of the mapped territory.

Gauta 2006 m. gruodžio mėn.

Laima B u c e v i č i ū t ė – istorijos magistrė (VDU, 2006), Vytauto Didžiojo universiteto doktorantė. Tyrinėjimų kryptys: istorinė geografija, istorinė kartografija, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sienų istorija.

Adresas: Vytauto Didžiojo universitetas, K. Donelaičio g. 52, Kaunas, LT – 3000.

El. paštas: l.buceviciute@bibl.vdu.lt

laima82@yahoo.com